

är angiveri och vad är allmänt medmänskligt intresse?

Österberg försöker slutligen sammanfatta sina rön i en tabell över olika slag av tystnader och olika slag av rum eller situationer där de finns. Tjugosex olika typer av tystnad har hon hittat i materialet och situationerna där de förekommer är naturligtvis långt flera. Jag drar slutsatsen att Eva Österberg skrivit en bok om ett av våra vanligaste kulturfenomen som har många betydelser och funktioner, ett av alla dessa vardagliga fenomen som vi tror är mer eller mindre självklara och som vi för det mesta förstår meningen hos utan problem – tills en forskare lyckligtvis slår klorna i det och visar hur fel vi haft. Tystnaden är inte självklar eller enkel att tolka.

Ulrika Wolf-Knuts, Åbo

Naturen, kuren och samhället. Vård på sanatorier och kurorter ca 1870–2010. Motzi Eklöf (red.). Carlsson Bokförlag, Stockholm 2011. 302 s., ill. ISBN 978-91-7331-4213.

Naturen, kuren och samhället är hållpunkter som binder samman hälso- och sjukvård som helhet och mångsidighet. Var finns då kulturen som drivkraft? Redaktören Motzi Eklöf poängterar i inledningen hur arkitektur och närmiljö ingår och anpassas till vårdande och behandlande funktioner. Kurortskulturen som nav i beteende och förnimmelser får ett särskilt kapitel i antologin. Författarna till samtliga kapitel är historiker som behandlat vårdformer och miljöer under den långa tidsperioden i relation till sociala strukturer, tankemönster och livsformer.

Första kapitlet inleds av Svenbjörn Kilander med en redogörelse för farsoter som vid slutet av 1800-talet beskrevs som följd av den framryckande industrialismen. Tuberkulos spreds i osunda och trånga stadsmiljöer och en ”ny” sjukdom, neurasteni, yttrade sig som psykisk utmattnings- och nervsvaghet till följd av tidens hektiska krav. Med rubriken ”Luftburen hälsa” hänvisar Kilander till Jämtland som tillflyktsort med stärkande fjällluft och hälsosamma bygder. Mörsil växte fram som kurort i den fjällnära regionen och sanatoriesamhället sträckte sig ut över omgivningen.

I södra Sverige blev Ryds brunn en kurort med frisk barrskogsnatur och insjöläge. Badläkare genomförde behandlingsmetoder med brunnsdrickning och badkurer efter kontinentala mönster. Kurortskulturen växte fram under åren 1892–1944.

I Ryds brunn och andra kurorter ingick kneippkultu-

ren, en samling idéer ordnade i Sebastian Kneipps skrift *Meine Wasserkultur*. Elisabeth Mansén, som tidigare analyserat den svenska kurortskulturen 1680–1880, har här beskrivit kontakter mellan kroppen och vattnet i olika badkulturer, i syfte att låta naturen återställa hälsan genom beröring och förnimmelser. Barfotavandringar i daggfuktigt gräs är ett härdningsmedel som lyfts fram i kneippkulturen. Med tydliga rubriker ger Mansén en översikt över de behandlingsformer den självlärd Kneipp fört in i kurortslivet. Civilisationskritik är genomgripande i hans uppfattning av kursamhället.

Mösseberg i Västergötland hörde i slutet av 1800-talet till de mest besökta vattenkuranstalterna. Eva Vikström som beskrivit platsen, naturen och byggnaderna, framhåller den fysiska miljöns betydelse i vården och för rekreationen. 1902–07 uppfördes Vintersanatoriet efter mönster från samtida europeiska hotellanläggningar. Sociala hierarkier uttrycktes i boende och badande, noterar hon. Vikström betonar också ett kristet inslag i omsorgen om de mindre bemedlade. I slutet av 1900-talet drevs Mösseberg av vårdare med kristen värdegrund. 2006 försålades kurorten till pingströrelsen.

Anna-Karin Frih skriver om sjukliga och svaga flickor och kvinnor som sökte behandling vid Loka brunn och Porla brunn för sjukdomsbesvär som trötthet, dåliga blodvärden och aptitlöshet, enligt diagnosen tecken på kloros, kultursjukdomen i tiden. Ordinationen var vattenbehandling genom brunnsdrickning och bad. Frih ger en intressant bild av sammanhang mellan medicinskt genomförda kurer och brunnskulturens sociala betydelse.

Tuberkulosens utbredning hörde till de svåra problemen i början av 1900-talet. Vid sekelskiftet bildades filantropiska föreningar med syftet att hindra sjukdomens spridning. Johan Almer, stadsläkare i Varberg, började behandling av skrofulos (ben-, led- och körteltuberkulos) vid Apelviksgården söder om staden. 1904 bildades Föreningen för kustvård åt skrofulösa barn. Kustsanatoriet Apelviken gav en specialiserad behandling för att förebygga vanförhet. Sjuka kom från hela landet.

Den vetenskapliga filantropin inriktades på vård av barn som växt upp under fattiga omständigheter och samtidigt på verksamhetens nytta. Grundpelaren i vården var att barnen skulle bli friska med hjälp av bad- och solterapi, närande kost och utomhusaktiviteter. Författaren till artikeln, Staffan Förhammar, redogör för de krav som måste ställas på samhällets ekonomiska insatser.

Bokens avslutande kapitel har rubriken ”Plikten till ett glatt sinnelag”. Vi möter här sjundedagsadventisternas hälsoinriktning förverkligad vid Hultafors

Sanatorium. Författaren Motzi Eklöf framhåller den inre vårdmiljöns betydelse och utgår från läkarens hälsofrämjande mission för själslig hälsa och kroppslig vård. Undervisningen av vårdpersonalen var speciellt inriktad på omvårdnad.

Patienter har sökt sig till Hultafors Hälsocenter för att få vila, rekreation, rehabilitering, konvalescens eller sjukdomsbehandling av olika slag. 2002 måste detta dock läggas ner på grund av ekonomiska svårigheter.

Boken behandlar samspelet mellan natur, komplexa verksamheter och samhälle. Sanatorier och kurorter får sin plats i medicinhistorien genom de läkare som utformat och genomfört vårdprogrammen. Samspelet mellan patienter och vårdare framgår ur läkarnas synvinkel, men inte direkt i patientperspektiv. Vad har behandlingarna inneburit och betytt för självuppfattningen? Hur uppstod kontakter mellan patienter? Hur speglades samhället i mötet mellan hemmets och sanatoriets vardagsmiljö?

Läsningen väcker många frågor som berör Naturen och Samhället men ligger utanför medicinhistoria. Det rika illustrationsmaterialet är en tillgång.

Ingrid Nordström, Lund

Kriget som aldrig kom – 12 forskare om kalla kriget. Andreas Linderöth (red.). Marinmuseum, Karlskrona 2010. 224 s., ill. ISBN 978-91-633-8547-6.

Boken har utgivits i samband med att Marinmuseum i Karlskrona den 5 juni 2010 invigde utställningen *Ytspänning – kallt krig i Östersjön 1979–89* som tar upp den svenska marinens perspektiv på kalla krigets sista decennium och kontrasterna mellan det civila och det militära samhället.

Tolv forskare har medverkat i boken. Tio av dem är födda på 1970-talet, förutom en som är född på 1930-talet och en på 1950-talet. Huvuddelen har inte upplevt kalla kriget under den mest kraftfulla tiden och det är kanske ett skäl till deras historiska intresse för denna epok. Kalla kriget blev mycket tydligt under 1980-talet, då dessa författare var tonåringar, bl.a. på grund av den grundstötta sovjetiska ubåten utanför Karlskrona.

Kalla kriget brukar sägas vara tiden från andra världskrigets slut och fram till 1990 då kommunismen i Östeuropa och Berlinmuren föll och de båda tyska staterna återförenades. Stormaktspolitiken påverkade vardagen i Sverige och befolkningen förbereddes på

att det kunde bli krig.

Det är märkligt att det är bortglömt i det allmänna medvetandet. Det har växt upp en generation som inte själva har upplevt kalla kriget. Delar av Östersjöns stränder var mycket slutna under den perioden, men Östersjön kan återigen bli en lika viktig kommunikationsled för handel och kultur som före andra världskriget. Den händelse som visade att något höll på att hända i östblocket var när fackföreningen Solidaritet bildades i Polen 1980. Sverige kom att spela en aktiv roll i Solidaritetets utveckling, särskilt som LO stödde aktivisterna.

Begreppet järnridån användes redan under första världskriget för att beteckna motsättningar mellan olika länder och mellan Västeuropa och Sovjet under mellankrigstiden. Det var Winston Churchill som gjorde begreppet populärt vid ett tal år 1945. Till slut blev det beteckningen på gränsen mellan de två supermakterna. I Västeuropa ansågs järnridån vara en barriär som höll innevanorna i öst fångna medan man i öst betraktade den som ett skydd mot fienden i väst. Järnridån var en av de hårdast bevakade gränserna i världen. Den krävde en enorm arbetsinsats med alla vaktfunktioner, som t.ex. att stränderna krattades för att upptäcka otillåtna fotgängare. Även i Sverige fanns förbjudna kustområden.

I boken har författarna analyserat kalla krigets inverkan på samhället och händelser som medverkade till dess upplösning. Den militära situationen och militärstrategin runt Östersjön på 1980-talet förklaras. Särskilt i öst var militären osäker på hur Sverige, som officiellt var neutralt, skulle agera vid en militär kris. Det har dock framkommit att de östtyska och sovjetiska militära underrättelsetjänsterna inte förväntade sig att Sverige skulle agera militärt.

Underrättelse och spionage var viktiga funktioner i det kalla kriget. Båda sidor sände ut personer på uppdrag och båda sidor värvade informatörer bland motpartens medborgare. Denna verksamhet ledde till en ömsesidig misstro som i sig förvärrade hotet. Signalspaning var viktig och man tänker osökt på den nedskjutna svenska DC 3:an 1952.

De geografiska avstånden var korta och det gällde att agera snabbt. Militären förväntade sig stora förluster i antalet stupade soldater. Ubåtsvapnet var viktigt för alla stater runt Östersjön och det antyds om intrång långt in i fiendens vatten från båda sidor.

I terrorbalansen uppfattades atombomben som ett skydd även för Sverige. Underförstått var Sverige skyddat av USA. Åsikterna om varifrån hotet kom skilde